

УДК 101.9 (477)

Валявко І. В.

ДО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО: ПРАЗЬКИЙ ПЕРІОД (1924-1932)

У статті розглядається наукова діяльність Дмитра Чижевського під час перебування у Празі та подається короткий огляд його філософських студій.

Життя визначного вченого Дмитра Чижевського можна поділити на кілька періодів. Огляду одного з них, а саме перебуванню вченого у Празі і присвячена ця стаття. На мою думку, празький період був одним з головних у філософській творчості Дмитра Чижевського і одним з найпродуктивніших щодо написання та підготовки праць з філософської проблематики.

Проте повернемося до біографічної канви: у 1924 році Дмитро Чижевський отримує запрошення від Українського Педагогічного інституту ім. М. Драгоманова на заняття посади лектора

філософії. Матеріальне становище Чижевського, який на той час перебував у Німеччині, було досить тяжким, і він з радістю приймає цю пропозицію, швидко просуваючись по науково-ієрархічних сходинках: лектор (1924-1925), доцент (1925-1927), професор (1927-1932). До речі, професором його було обрано на підставі праці «Філософія на Україні. Спроба історіографії питання» (1926), прихильні рецензії на яку дали професори В. Біднов (Український Вільний Університет у Празі) та І. Мірчук (Український Науковий Інститут у Берліні). У Педагогічному

інституті Чижевський викладав: логіку, вступ до філософії, історію філософії, загальну естетику, музичну естетику, історію релігій, а також вів семінари з історії філософії. Він читав філософію і у Вільному Українському Університеті, де обіймав посаду доцента (1929-1932), а згодом екстраординарного професора. У цьому ж університеті Чижевський габілітувався працею «Гегель і французька революція» (1929).

Чижевський мав широкий спектр філософських зацікавлень. Це й не дивно, бо він пройшов кілька добрих філософських шкіл, що безсумнівно мало вплив на становлення його наукових поглядів. З огляду на це, гадаю, буде доречним дати короткий огляд його філософських студій, що в подальшому визначили напрям філософських досліджень ученого.

Ще до вступу в університет Чижевський захоплювався філософською літературою. І хоча спочатку він, під впливом батька, йде на фізико-математичний факультет Петербурзького університету, його цікавлять не лише технічні, а й гуманітарні науки. Так, у Петербурзі він протягом майже двох років відвідує лекції з філософії професорів О. Введенського та М. Лосського. Особливо його цікавили відкриті диспути, що відбувалися в той час між «новокантіанцями» та «інтуїтивістами», на чолі яких стояли шановані професори. Згодом, перевівшись на історико-філологічний факультет Київського університету, Чижевський пройшов добру філософську школу у В. Зеньківського та О. Гілярова. Саме Василь Зеньківський звернув увагу Д. Чижевського на таких мислителів, як Г. С. Сковорода, П. Д. Юркевич, М. В. Гоголь, Ф. М. Достоєвський і сприяв поглибленню його інтересу до містичної літератури. Дослідженням цих тем Чижевський займався протягом усього життя. В. Зеньківський вважав Чижевського одним з найталановитіших своїх учнів: у численних листах до нього й у своїх роботах (наприклад, «Історія російської філософії», «М. В. Гоголь») він дає високу оцінку його історико-філософським та літературознавчим працям. В. Зеньківський і Д. Чижевський протягом усього життя зберігали теплі дружні відносини. У своїх статтях, автобіографіях і виступах Чижевський неодноразово підкреслював духовну близькість зі своїм учителем. Пізніше, будучи редактором різних славистичних видань, він доклав чимало зусиль для опублікування і популяризації творчості В. Зеньківського в Німеччині.

У Київському університеті Дмитро Чижевсь-

кий слухав також курс із філософії одного з визначних учених Російської імперії, досвідченого історика філософії та методолога професора О. М. Гілярова, що у своїй історико-філософській концепції намагався з'єднати раціональне з ірраціональним і примирити «істину розуму» з «істиною серця», що також мало вплив на розвиток філософських поглядів Чижевського.

У 1921 році Чижевський емігрує з України і їде до Німеччини, де продовжує свою філософську освіту. Спочатку він слухає в Гайдельберзі лекції філософа і психолога Карла Ясперса, однак уже в 1922 переїжджає до Фрейбурга в Брейсгау до Едмунда Гуссерля, праці якого він із захопленням читав ще в Києві. Це була велика подія в житті Чижевського - здійснення однієї з мрій, оскільки він уже давно цікавився феноменологією і тепер мав можливість слухати лекції засновника цього філософського напрямку і брати участь у роботі його школи. Едмунд Гуссерль звернув увагу на Чижевського і виділив його з багатьох своїх учнів. Пізніше, у 1932 році, даючи йому рекомендацію для заняття посади лектора славистики Гальського університету, Е. Гуссерль охарактеризував його як «непересічну особистість»: «Це надзвичайно ґрунтовно освічений, самостійно мислячий філософ, виходячи із своєї славистики, захоплений переважно Гегелем, він водночас перебуває під впливом феноменології, при цьому для нього характерна гідна подиву широта вченості, що охоплює різні ділянки культури. Не базіка! - спокійна, звернена в себе сама людина, котра не тільки сприймає, а й переробляє, у котрої залюбки вчишся» [1]. Перебування в товаристві учнів Е. Гуссерля Чижевський завжди згадував з гордістю, але прямим послідовником його школи він не став. У цей час у філософському житті Німеччини відбувалася ще одна подія, що одержала назву «гегелівський ренесанс». Почався цей рух після 1900 р., а в 1923-му вийшла одна з головних робіт цього напрямку - книга Ріхарда Кронера «Від Канта до Гегеля», у якій автор уперше показав, що в системі Гегеля з'єднано логічне й містичне, раціональне й ірраціональне, і теорія Гегеля не є чистим панлогізмом, як досі вважалося. Р. Кронер писав роботи не тільки в галузі систематичної філософії, він був також глибоким істориком філософії, і Чижевський знайшов у нього те, що відповідало його духовним потребам. Саме у Р. Кронера він почав писати одну зі своїх блискучих робіт «Гегель у Росії», що принесла йому заслужене визнання в широких нау-

кових колах [2]. Ріхард Кронер пам'ятав про свого талановитого учня і, будучи вже в досить похилому віці, у 1964 році дав свою статтю для ювілейного збірника Дмитра Чижевського [3].

Крім цих відомих філософів Д. Чижевський слухав виклади таких видатних мислителів, як Г. Ріккерт, Й. Кон, Г. Майер, Ю. Еббінгхаус, М. Гайдеггер, що також мало вплив на розвиток його філософських поглядів. Однак слід підкреслити, що Чижевський потрапив до Німеччини вже досить зрілою особистістю з власним світоглядом і, до певної міри, визначеними філософськими поглядами. Свідченням цього є його інавгураційний виступ у Гайдельберзькій Академії наук у 1964 році, у якому Чижевський відзначив, що вже в 1921 році, тобто ще до початку німецьких філософських студій, він склав список планованих робіт, з яких уже майже всі опубліковані чи готові до публікації, за винятком кількох. Завдяки такій попередній підготовці, Чижевський, незважаючи на досить короткий термін своїх студій, під час яких він мусив ще заробляти собі на життя перекладами, зумів узяти досить багато. Правда, він не виявив себе як систематичний філософ і не створив своєї власної філософської системи, він, насамперед, є істориком філософії, дослідником слов'янської духовної культури. Його власні філософські погляди не склали чіткої «вертикальної системи», яку ми знайдемо у багатьох німецьких філософів. Вони, так би мовити, розійшлися «горизонтально» по всіх його працях. І в цьому відобразилася як широта його наукових інтересів, що разом з тим не дозволила йому сконцентруватися на чомусь одному і створити свою власну систему, так і його «слов'янська ментальність» чи «слов'янський дух», завдяки якому праці багатьох слов'янських мислителів мають багатий філософський підтекст, однак жоден слов'янин дотепер не створив філософської системи, подібної до гегелівської (що зовсім не є негативною рисою слов'янського світогляду, а насамперед відображає своєрідність слов'янського мислення). Що стосується філософських поглядів Чижевського, то він був гегельянцем у широкому значенні цього слова, тобто «філософом духу».

Саме під час німецьких студій Чижевський починає серйозно вивчати історію української та російської філософії, при цьому особливу увагу він приділяв дослідженню історії гегельянства в Російській імперії. У цей період він публікує кілька робіт, зокрема «Філософська література в радянській Росії 1918–1921 рр.» (1922), рецен-

зію на книгу Г. Г. Шпета «Нарис історії російської філософії» Т. 1 (1923) і ряд інших, на підставі яких можна констатувати, що у автора вже склалися власні філософські погляди.

Отже, до Праги Дмитро Чижевський приїхав, уже маючи за плечима добру філософську підготовку, студіюючи в багатьох визначних мислителів свого часу. Слід відзначити, що празький період був єдиним у його житті, коли він читав практично тільки філософські курси і більшу частину свого часу присвячував науковим дослідженням з філософської проблематики. Вже у 1926 році Чижевський визначив для себе напрям наукових інтересів: історія філософії слов'янських народів. Втім виключно історико-філософські рамки були для нього тісні, і він розширює їх, ставлячи собі завдання створити порівняльну історію слов'янських літератур і, у кінцевому підсумку, приходять до дослідження духовної історії слов'ян — теми, якій він присвятив усе своє життя. Треба визнати, що його робота в багатьох напрямках обраної ним тематики була багатогранною і новаторською. Так, наприклад, видані у цей період монографії «Філософія на Україні. Спроба історіографії питання» та «Нарис з історії філософії на Україні» стали першими серйозними працями з української історії філософії, у яких остання розглядалася як окрема самостійна гілка світового культурного процесу, з власною методологією та періодизацією. Фундаментальними і багато в чому піонерськими були дослідження творчої спадщини українського філософа Г. С Сковороди, проведені Чижевським у його працях: «Сковорода і німецька містика», «Філософський метод Сковороди», «Деякі джерела символіки Сковороди» та інші, що завершилися блискучою монографією «Філософія Г. С Сковороди» (Варшава, 1934 р.), на підставі якої вченого було обрано членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка. У своїй монографії Чижевський показав містико-релігійну основу філософії Сковороди і духовну близькість його поглядів із вченням німецьких містиків (Й. Арндта, Я. Беме, В. Вейгеля, А. Сілезіуса та інших). Слід відзначити, що переважна більшість робіт, написаних Чижевським у цей час, мала філософське спрямування. Це - «Грецька філософія до Платона. Хрестоматія», «До проблеми двійника (Із книги про формалізм в етиці)» (цю книгу Чижевський писав як окрему роботу з філософії, але вона так і не була закінчена), «Логіка» (підручник), «Гегель і Ніцше», «Достоевський як психолог», «Достоевський і Маса-

рик», «Достоевський і західно-європейська філософія», «Платон у Давній Русі», «Релігійна утопія А. Іванова», «Криза радянської філософії» «На тему філософії історії», «Думки про Шевченка. Естетичні та історикофілософські фрагменти», «Філософська література українською мовою за рр. 1920-1926» (огляд), «Філософські пошуки в Радянській Росії», «Логіка і етика. До подолання етичного формалізму», «В. Липинський як філософ історії» та ін. Кожна з цих робіт неординарна, глибока й по-своєму цікава. У Празі Чижевський продовжує працювати над своєю фундаментальною монографією «Гегель в Росії», яку він згодом (у 1933 р.) захистив як німецьку докторську дисертацію. Ця ґрунтовна і новаторська робота була високо оцінена колегами Чижевського і витримала іспит часом.

Проте Чижевський, вірний собі, не міг задовольнитись працею виключно у філософській сфері - він продовжує також працювати і в інших галузях, наприклад, пише велику статтю «Нові дослідження над історією астрології» (1929), де розглядає різні періоди її розвитку. У цей же час відбувається ще одна важлива подія в його житті, яка значно вплинула на подальший розвиток його наукових поглядів та інтересів - він стає членом Празького лінгвістичного гуртка. До цього часу Чижевський лише чув про формалізм як певний напрям у літературознавстві, що був орієнтований на лінгвістику, але серйозно цим не займався з огляду на різні обставини: революційна робота, арешти, філософські студії в Німеччині тощо. Ще будучи студентом Петербурзького університету (1911-1913), Чижевський, відвідуючи лекції І. О. Бодуена де Куртене й О. О. Шахматова, чув про цей напрям, а в Київському університеті він займався у професора О. М. Лук'яненка, який перебував під значним впливом О. О. Шахматова. Усе це стимулювало його інтерес до російської формалістичної школи, хоча й тоді і надалі один з головних її засновників В. Б. Шкловський не викликав особливих симпатій у Чижевського, оскільки, на його думку, Шкловського зовсім не цікавив зміст творів, водночас він дуже цінував роботи Б. М. Ейхенбаума та Б. В. Томашевського. Однак по-справжньому Чижевський відкрив для себе формалізм завдяки знайомству з князем М. С. Трубецьким і Р. О. Якобсоном. Він високо цінив Якобсона як науковця, а Трубецького вважав засновником «нової науки» - «структурального мововедення», сутність якої полягала у розгляді мови як певної системи, де одним з важливих

розділів була «фонологія», розроблена і обґрунтована цим ученим. У некролозі, написаному на смерть Трубецького, Чижевський називає його «геніальним ученим» і зазначає, що «повідомлення про його смерть... справило враження величезного удару світовій науці» [4]. Слід зазначити, що з обома цими визначними вченими Чижевський підтримував дружні відносини протягом життя і вони цінували його знання, неодноразово звертаючись до нього по наукові поради. Як приклад, хочу навести цитату з листа князя Трубецького до Д. Чижевського: «Під час мого перебування в Брне ми, між іншим, обговорювали з Романом Осиповичем нашу фонологічну термінологію, недоліки якої стали для мене очевидними при викладі курсу «вступ до загальної фонології». Ми спіткнулись на позначенні різних видів відношень або протиставлень, які необхідно розрізняти і фактично, і термінологічно. Чи не могли б Ви допомогти нам у цьому?.. Ми прикидали з Р[оманом] Осиповичем] різні терміни («оптимальне», «градуальне», «полярне» протиставлення і т. ін.), але кінець кінцем вирішили, що без філософа нам з цим завданням не впоратись, і постановили звернутися по пораду в першу чергу до Вас» [5]. Отже, Чижевський брав активну участь у діяльності Празького лінгвістичного гуртка і в розробці висунутих ним наукових проблем. Він неодноразово виступав на засіданнях і дискусіях, а його доповідь «Фонологія і психологія», зроблена на першій фонологічній конференції (Прага, 1931), і дотепер не застаріла й визнається славістами. Співкування з визначними лінгвістами й участь у роботі гуртка значно вплинули на науковий підхід Чижевського до аналізу творів. Якщо до цього він здебільшого використовував форму змістовного аналізу, розвинуту у 20-х роках відомим дослідником творчості Ф. М. Достоевського А. Л. Бемом, то надалі (у більшості випадків) Чижевський підходить до аналізу тексту як формаліст чи, точніше, структураліст у широкому значенні цього поняття. Яскравим прикладом цього є його прекрасна стаття «Про "Шинель" Гоголя», написана для ювілейного збірника князя Трубецького (вперше опублікована в «Zeitschrift für slavische Philologie» у 1937 р.).

Однак наукове життя Дмитра Чижевського не обмежувалося лише лекціями у вищих навчальних закладах і діяльністю в лінгвістичному гуртку. Він був членом багатьох інших наукових організацій і товариств. Коротко перелічу основні товариства, до яких він входив у цей час,

і деякі його доповіді, прочитані в цих наукових установах:

- Українське історико-філологічне товариство. (Доповіді: «Етика Сквороди», «Філософічні погляди П. Юркевича», «Світогляд молодого Костомарова», «Філософія серця на українському ґрунті», «Світогляд Куліша», «Невідома брошура М. Бакуніна», «До історії паралелі (Достоевський)» та ін.).
- Товариство прихильників книги. (Доповідь: «Забутий німецький Збірник віршів на українські теми», «До психології читача», «Філософічна література українською мовою», «Психологія бібліотекаря», «Із завдань славистичних бібліотек» та ін.).
- Біологічне товариство. (Доповідь: «Рослина як символ всесвіту»).
- Філософське товариство (постійний секретар). (Доповіді: «Із історії містики», «Платон в Давній Русі», «Світогляд кирило-методієвців», «Криза радянської філософії» та ін.).
- Російський Народний університет. (Доповіді: «До проблеми особистості у Достоевського», «Про мову Андрія Белого», «Про мову Лескова», «Із історії астрономії в Давній Русі»).
- Російське Історичне товариство. (Доповідь: «Деякі джерела символіки Сквороди»).
- Міжнародна Гегелівська спілка (член управи).
- Товариство ім. Достоевського (член управи).
- Німецьке товариство слов'янських досліджень у Празі (член-кореспондент).
- Швейцарський архів з історії філософії (член редакції).

Коло наукових контактів і зацікавлень Чижевського, як можна побачити з цього короткого огляду, достатньо широке. Він радо спілкувався з українськими, російськими, чеськими, польськими, німецькими та французькими науковцями, входив до різних наукових установ і співробітничав з десятками видань.

У багатьох наукових колах Чижевського шанували як глибокого й серйозного вченого і з зацікавленням сприймали його праці. Дмитро Дорошенко у своєму листі до В'ячеслава Липинського від 25 травня 1926 року пише: «Чижевський дуже розумна, начитана й симпатична людина, син діди́ча з Херсонщини... з ним дуже цікаво говорити, він у нашому Істор[ико] Філ[ологічному] Т[оваристві] читає цікаві док-

лади про Сквороду, про науку філософії в Київській Академії, про стару укр[аїнську] культуру взагалі. На мою думку, з Чиж[евсько]го вийде солідний український учений. Він добре володіє мовами...» [6]. Високо цінував наукові здобутки Чижевського і голова Історико-філологічного товариства Дмитро Антонович з яким Чижевський мав особисті приятельські стосунки. Він також підтримував наукові контакти з багатьма українцями, серед яких слід назвати А. Артемовича, В. Біднова, В. Вернадського, Д. Дорошенка, І. Мірчука, І. Огієнка, С. Сірополка, В. Сімовича, П. Феденка, К. Чеховича та інших. Серед його російських друзів та колег зазначимо: А. Бе́ма, С. Гессена, В. Зеньківського, І. Лапшина, М. Лосського, князя М. Трубецького, С. Франка, Г. Флоровського, Р. Якобсона, Б. Яковенка. Серед чехів: І. Вашика, В. Матезіуса, Я. Мукаржовського, Я. Паточку. Серед німців: Е. Бенца, Е. Гуссерля, Ф. Ліба, Є. Ротхакера, Е. Утіца. З більшістю з них він підтримував контакти протягом усього життя. Дехто з української діаспори і тоді, й пізніше дорікали Чижевському за його широкі контакти, особливо з росіянами. Але він ніколи (після 1924 р.) не входив до жодних партій, не підтримував зв'язків з шовіністичними колами з жодною з країн, не співпрацював з журналами і товариствами, що мали націоналістичні ухили. Він підтримував особисті контакти лише з науковцями, і для нього не мало значення, до якої національності вони належать, і входив лише до суто наукових установ, які не мали політичного спрямування. Він вважав, що культурні зв'язки між народами є більш важливі, ніж політичні, і, визначивши це як своє наукове кредо, всі свої сили присвятив розвитку цих зв'язків і поглибленню культурного взаємобміну.

Оглядаючи Празький період діяльності Дмитра Чижевського, можна констатувати, що це був початок самостійної творчості вченого в галузі філософії та славістики; формування власного міждисциплінарного підходу до дослідження духовної історії слов'ян та порівняльних студій з германославіки; період плідного спілкування з багатьма визначними мислителями різних національностей і активної роботи в різних наукових товариствах. Приїхавши до Праги у 1924 році практично нікому невідомим лектором філософії, він залишає її у 1932 році, одержавши визнання як глибокий і талановитий учений [7].

Лист Гуссерля Е. Див. Янцен В. В. Дмитро Чижевський в Німеччині (з архівів Галле) // Філософська і соціологічна думка.- 1992.- № 12.- С. 86.

Щодо філософських студій Д. Чижевського в Німеччині і зокрема про вплив на нього Р. Кронера згадується також в незакінченій рукописній статті Василя Рудко «Шлях Чижевського». Див. некаталогізовану колекцію В. Рудка в Українській Вільній Академії наук у США.

Richard Kroner. Zum Problem des Ubergeschichtlichen / Orbis Scriptus. Dmitris Tschizewskij zum 70. Geburtstag.- Munchen, 1966.- S. 439-445.

Чижевский Д. И. Князь Николай Сергеевич Трубецкой // Современные Записки.- Париж, 1939.- Т. 68.- С. 464⁶⁵.

Letters and Other Materials from the Moscow and Prague Linguistic Circles, 1912-1945.- Ann Arbor, 1994.- S. 153-155.

Липинський Вячеслав. Твори. Архів. Студії,- Філадельфія, Пенсильванія, 1973.- С. 224.

Щодо перебування Д. Чижевського у Празі див. також праці: *Werner Korthaase.* Dmytro Cyzev'skyi (1894-1977) in der Tschechoslowakischen Republik und in der Bundesrepublik Deutschland.- Berlin, 2000.

В. Янцек. О судьбе книжных собраний и архивов Дмитрия Ивановича Чижевского в Германии // Исследования по истории русской мысли. Ежегодник за 2003 год.- М., 2004.

Iryna Valyavko

AN INTELLECTUAL BIOGRAPHY OF DMYTRO CHYZHEVSKY: THE PRAGUE PERIOD 1924-1932

This article is about scientific activities of Dmytro Chyzhevsky in Prague and short research of his philosophical studios.